

Cuprins

Introducere: Brexit, aberație populistă sau revoltă lentă?.....	7
1. De la Sfântul Imperiu Roman la Imperiul German: Războaie, politică și diplomație, 1648–1864.....	21
2. De la Bismarck la Brexit: Războaie, politică și diplomație, 1864–2018.....	89
3. De la cameralism la Tratatul Cobden–Chevalier: Economia integrării europene, 1648–1871.....	153
4. De la standardul de aur al lui Bismarck la Uniunea Economică și Monetară (UME): Economia integrării europene, 1871–2018.....	211
5. De la plantații imperiale la buri și boxeri: Imperiile, migrațiile și Europa, 1648–1904.....	289
6. De la Antantă la extindere: Imperiile, migrațiile și Europa, 1902–2018.....	347

7. Religia și relațiile cu „celălalt” în Europa, 1648–2018.....	405
Concluzie.....	479
Bibliografie.....	507
Mulțumiri.....	527

Introducere:

Brexit, aberație populistă sau revoltă lentă?

ÎN IUNIE 2016, MAREA BRITANIE a votat pentru ieșirea din Uniunea Europeană. Este prima țară care a făcut acest lucru de la semnarea Tratatului de la Roma, în urmă cu 59 de ani. În această perioadă, numărul membrilor Uniunii a crescut de la 6 la 28 de state. Fără a fi de prea mare ajutor, mulți comentatori au considerat Brexitul drept o simplă aberație populistă, asemănătoare alegerii lui Donald Trump în America. De fapt, oamenii au votat pentru ieșirea din UE din mai multe motive, iar campania *Leave* a provocat o alianță puțin probabilă între „euroscepticii” din clasa mijlocie, clasa muncitoare mai în vârstă și alegătorii anti-imigrație mai săraci. Acești alegători diferiți și-au exprimat îngrijorarea cu privire la mai multe lucruri, dar grijile lor s-au concentrat pe controlul Marii Britanii asupra propriilor frontiere, legi și finanțe. Întregul proiect european era privit cu suspiciune, iar unii erau de părere că se îndepărtase prea mult de uniunea vamală europeană mai simplă la care s-a alăturat Marea Britanie în 1973.

Odată cu Tratatul de la Maastricht din 1992, supranaționaliștii păreau că au dobândit un avantaj asupra integraționiștilor mai precauți și asupra europenilor reticenți de la Londra.

În același timp, angajamentul Marii Britanii față de UE a fost întotdeauna destul de slab. De exemplu, participarea la vot a alegătorilor britanici la alegerile pentru Parlamentul European, din perioada 1979–2014, a rămas aproximativ la fel, cu o ușoară creștere de la 32% la 36%. Mai mult, până în 1999, a scăzut la 24%, pe măsură ce UE a continuat cu uniunea monetară. Între timp, participarea medie la nivelul întregii Uniuni a scăzut de la 62% la 43%, întrucât Europa continentală părea afectată de boala britanică a „euroscpticismului”.

De fapt, „euroscpticismul” Marii Britanii s-a agravat în timp. Aceasta a fost parțial responsabilitatea politicianilor de „elită”, a funcționarilor publici, a jurnaliștilor, a profesorilor universitari și a oamenilor de afaceri, care au considerat că aspectele contestate ale integrării europene erau prea sensibile pentru dezbaterea publică. În schimb, alegătorilor britanici li s-a cerut să-i urmeze pe ceilalți europeni în avântul lor către o Uniune Europeană și nu numai. Dar această carte susține că particularismul britanic încurajează mai degrabă căutarea unei explicații, decât o condamnare fățișă. Voi argumenta că istoriile contrastante ale principalelor state europene dezvăluie foarte multe despre motivele pentru care integrarea poate urma traiectorii diferite. De fapt, jurnaliștii și comentarii nu reușesc să înțeleagă complexitățile proiectului european pentru că au eșuat în înțelegerea diferențelor istorice. După aceea, Brexitul este respins ca un interludiu populist-rasist, mai degrabă decât ca o reflectare a moștenirilor istorice distincte ale statelor europene, moșteniri care încurajează integrarea, dar cu anumite supape de siguranță.

Pe măsură ce procesul Brexitului a continuat (având ca termen limită pentru finalizarea „tratatului de retragere” martie

2019), amploarea particularismului britanic a devenit mai clară. În ciuda presiunilor puternice venite de la Bruxelles și a costurilor economice uriașe pentru Marea Britanie, sprijinul pentru „ieșire” a rămas surprinzător de puternic în sondajele de opinie. Cei care cereau un „vot al poporului” (sau un al doilea referendum) au recunoscut cu ușurință că rezultatul unui astfel de scrutin era departe de a fi sigur. Mai presus de toate, Partidul Conservator din Marea Britanie, care este uneori descris ca fiind „partidul firesc al guvernului”, este împărțit în această problemă. Între timp, Partidul Laburist încearcă prin toate mijloacele să sprijine o politică unitară pro Brexit. Este evident că trebuie să privim mai în profunzime această problemă politică importantă pentru Marea Britanie, dar nu numai, pentru a găsi indicii despre cum s-a ajuns aici.

Cu siguranță, importanța Marii Britanii în Europa a scăzut începând cu anul 1814. În acea perioadă, contele de Saint-Simon a scris *Reorganizarea societății europene*. Saint-Simon era fostul căpitan francez de artilerie din Yorktown, din timpul Războiului de Independență american, și a îndemnat Marea Britanie și Franța să înființeze un parlament comun. Tradițiile liberale britanice și statutul de putere mondială i-ar permite să trimită în noua legislatură de două ori mai mulți deputați decât Franța. De-a lungul timpului, această discrepanță ar dispărea, pe măsură ce Franța ar primi lecții de la englezi, care i-ar aduce maturitate comercială și politică. Statele germane, pe care Saint-Simon le considera ca fiind a treia mare putere federală europeană în devenire, erau imature din punct de vedere politic, dar aveau un viitor promițător. Prusia și alte state puternice de limbă germană vor învăța de la statele naționale mai vechi, ca Marea Britanie și Franța, astfel încât să poată adera la triumviratul puterilor europene. Într-adevăr, avându-i pe britanici și pe francezi ca parteneri seniori, Germania ar putea evita niște revoluții la fel de distructive precum cele care i-au detronat pe regele Carol I

sau pe Ludovic al XVI-lea, victimele regicidului revoluționar din Europa.

Mai târziu, poziția de întâietate a Marii Britanii în treburile europene, evidențiată de Saint-Simon, a slăbit din ce în ce mai mult. De exemplu, în timpul președinției franceze a lui Charles de Gaulle, Londra a ocupat o poziție de spectator. Acest lucru a continuat în timpul parteneriatelor franco-germane de la Kohl-Mitterrand încoace. În cele din urmă, în era Merkel, cancelarul german și alții au caracterizat Marea Britanie ca fiind „copilul problematic” al Europei. Pe scurt, traiectoria descendentă a Marii Britanii încurajează examinarea acestui triumvirat al principalelor puteri europene. Dacă înțelegem acea dinamică cu trei căi, putem începe să deslușim mecanismul prin care Marea Britanie a fost scoasă din cercul de putere european sau prin care a ieșit de bunăvoie.

În timp ce Franța și Marea Britanie sunt state naționale unitare mature, rolul Germaniei ca „stat național” este complicat și contestat deoarece Germania a fost unificată abia în 1871. Înainte de acel moment, granițele a ceea ce numim „Germania” s-au mișcat constant în matca Sfântului Imperiu Roman al Națiunii Germane și a statelor conexe (imperiul), dar și după aceea, în timpul catastrofalului secol al XX-lea. Dar Saint-Simon și alții erau conștienți de o putere germanofonă care s-ar putea dezvolta din moștenirea imperiului. Imperiul a fost în cele din urmă destrămat de Napoleon în 1806, dar, apoi, a fost parțial reconstruit prin „mica Germanie” a lui Bismarck din 1871.

După 1648, imperiul a devenit o putere covârșitoare de limbă germană, deși acesta includea o populație numeroasă care nu vorbea limba germană și excludea vorbitorii de germană din Elveția, Ungaria Mare și Prusia de Est. Ascensiunea casei de Hohenzollern în statul elector Brandenburg, stat fondator al Prusiei Mari, a fost un motor care a propulsat dezvoltarea acestui al treilea mare stat european. În Europa modernă,

Prusia-Germania se putea compara cu Franța și Marea Britanie. Acest lucru a dus la apariția a trei regiuni lingvistice distincte, care au concurat între ele, dar care s-au și atras reciproc. În această lungă istorisire, istoria Europei este prezentată prin prisma relațiilor Marii Britanii cu Franța și cu Prusia-Germania, începând cu perioada în care harta Europei a fost redesenată de Pacea de la Westfalia în 1648. Astfel, având o perspectivă mai îndelungată, putem discerne tendințele și modelele comune care vor conduce în timp la integrarea europeană. Dar aceste curente sunt temperate de particularismele istorice și culturale ale statelor europene individuale, care au făcut ca eșecurile precum Brexitul să fie previzibile și gestionabile. Pe scurt, argumentul central este că integrarea în Europa a evoluat prin legături diplomatice, economice și culturale dintre aceste trei state. Cu toate acestea, s-a întâmplat rar ca toate cele trei state să fie prietene în același timp. Într-adevăr, istoria britanică și europeană a fost foarte influențată de tendința ca doi dintre cei trei să încheie un parteneriat, în detrimentul celui de-al treilea. Acest lucru sprijină clișeul că unde sunt doi al treilea e de prisos.

Este adevărat că, relatând istoria Europei prin prisma celor trei mari puteri europene, presupunem în avans importanța lor deosebită și riscăm o abordare teleologică care evidențiază însemnătatea Parisului, a Londrei și a Berlinului. Dar faptul că ne concentrăm atenția asupra celor două state naționale dominante din perioada post-1648 (Franța și Marea Britanie) și asupra celei mai populate regiuni lingvistice, apoi stat național, ale cărui începuturi se află în cel mai vechi experiment al federalismului (Germania), este o perspectivă pe care o putem argumenta. Acestea nu sunt puteri europene doar ale secolului al XX-lea. Alături de imperiu, acestea sunt puteri cărora li s-ar fi alocat puteri dominante în orice Cameră a Deputaților europeni, așa cum și-o imaginau regele Henric al IV-lea al Franței, quakerul William Penn sau chiar Saint-Simon.

Riscul de a pierde din vedere restul Europei este depășit de avantajul practicabilității și de revelațiile pe care le va aduce observarea Europei din perspectiva a trei regiuni distincte din punct de vedere cultural. Mai mult, această perspectivă nu ne va împiedica să aducem, prin comparație, și alte puteri europene, inclusiv Spania, Olanda, Italia, Rusia și Statele Unite. De exemplu, Statele Unite reprezintă o națiune a cărei Constituție federalistă din 1788 a inspirat și a adus laolaltă mulți imitatori în cadrul proiectului european. Nașterea acelei națiuni în timpul Războiului de Independență a făcut ca în 1778 puterile europene să se adune într-o alianță anti-britanică alături de cele treisprezece colonii americane. Alianța a fost menită să stăvilească puterea maritimă a Imperiului Britanic. Pentru unii, acest lucru vorbește despre identitatea europeană.

Astăzi, întrucât Europa se confruntă cu o altă perioadă dificilă, cititorul poate face un pas înapoi, evitând răspunsurile panice la Brexit. La urma urmei, istoria britanică ne arată o anumită neliniște față de organizațiile federale sau supranaționale. Într-adevăr, referendumul din 2016 a implicat o respingere a supranaționalismului în domenii precum libera circulație a popoarelor, politica monetară și sistemul judiciar. Mai recent, discursul politic din Marea Britanie s-a concentrat asupra faptului dacă Marea Britanie post-Brexit ar trebui să rămână în piața unică sau în uniunea vamală a UE. Cu toate acestea, înfăptuirea Brexitului a întâmpinat o opoziție firavă în interiorul celor două partide dominante. Foarte important, alegerile generale din iunie 2017 au făcut ca Partidul Laburist și Conservator să obțină cel mai mare vot agregat din 1970 încoace (87,5%). Ambele partide au publicat în campania electorală manifeste „pro-Brexit”, lăsând puține justificări democratice pentru un al doilea referendum și făcând foarte probabilă plecarea Londrei din UE („moale” sau „dură”). Dar acest lucru nu subminează forțele puternice care

tind spre integrarea europeană, ci doar arată faptul că în Europa există o structură mai pragmatică și mai schimbătoare.

În martie 2017, în calitatea celui de-al treilea membru izolat al triumviratului, Londra a declanșat articolul 50 din Tratatul de la Lisabona pentru a părăsi în mod oficial UE. De atunci, mass-media a furnizat comentarii minut cu minut asupra negocierilor prelungite. Fleet Street¹ a bombardat cititorii cu personalitățile și slăbiciunile protagoniștilor principali, precum și cu detaliile „acordului de divorț”. Dar, în culise, departe de Jean-Claude Juncker, Michel Barnier, Guy Verhofstadt și de alți favoriți ai mass-media, negocierile sunt dominate de „cele trei mari” state. Acest lucru ne încurajează să luăm în considerare poziția de negociere a acestor trei state în contextul istoriei și al culturii lor. De exemplu, sprijinul Franței pentru supranaționalism este de neînțeles pentru publicul britanic, cu excepția cazului în care se înțelege istoria Franței și durabilele ei ambiții europene. La fel, Germania apare motivată de o ambiție economică brută și de instincte mercantiliste de modă veche, cu rădăcini în dinamica statelor germane federale anterioare.

În același timp, Germania se mulțumește să-i permită Franței să preia conducerea în materie diplomatică și strategică. Într-o manieră ușor de înțeles, Berlinul dorește să evite implicarea nejustificată în zonele care au provocat catastrofe în secolul trecut. Între timp, Marea Britanie își urmărește agenda tradițională neoliberală, născută din J.S. Mill și tradițiile liberului-schimb, cu renunțări la toată arhitectura etatistă. Desigur, realitatea este mai nuanțată decât ar putea transmite stereotipurile naționale și vom examina aceste subtilități. Totuși, negocierile sunt ghidate de atitudini și sensibilități naționale care reflectă experiențele acestor națiuni în ceea ce privește războiul, economia, imperiul și religia.

¹ Fosta casă a industriei ziarelor din Londra; numele său este încă folosit ca termen generic pentru presa națională.

În linii mari, integrarea și dezintegrarea europeană se pot înțelege prin istoria acestor trei state. În mod special, observând modul în care europenii au reacționat la schimbări în ultimii 370 de ani, putem identifica anumite tipare care au împins Marea Britanie și Europa către o mai mare interconectare. Într-adevăr, cele trei state au fost forțate să coopereze prin războaie, revoluții, schimbări constituționale, revoluție industrială, cicluri economice, imperiu, decolonizare, migrații, schisme religioase și provocări de la state non-europene. În același timp, statele europene s-au străduit să rămână independente, fără a avea legături instituționale unele cu altele. Într-un final, războaiele au devenit mai distructive, așteptările economice au crescut, imperiile europene s-au prăbușit și secularismul a devenit un factor de unire. În ultimul timp, amenințarea reprezentată de „celălalt” a atins proporții terifiante odată cu Războiul Rece și cu amenințarea războiului nuclear cu Uniunea Sovietică. Între timp, europenii se temeau că economia lor nu putea să concureze mai întâi cu America, apoi cu Japonia și, în cele din urmă, cu China. Prin urmare, în fața acestor pericole, integrarea a devenit o prioritate pentru cele trei state europene. Triumviratul națiunilor a căutat o masă critică în economie, comerț, diplomatie și apărare, susținută de o identitate europeană, formală sau informală.

Această viziune pe termen lung a integrării europene este neortodoxă. Mulți academicieni evidențiază existența a două perioade europene: înainte și după Planul Monnet din 1950. În această interpretare, perioada anterioară este caracterizată de proiecte și texte filosofice, în timp ce perioada postbelică a produs schimbări legislative tangibile (bazate pe tratate). Dar distincția absolută dintre integrarea prin tratat și aranjamentele instituționale formalizate este înșelătoare. La urma urmei, tratatele pot fi încălcate sau modificate. Instituțiile care tind spre integrare (cum ar fi Liga Națiunilor) pot înceta să mai existe, iar statele membre pot părăsi UE sau euro (cum ar fi Marea Britanie